

consolidation of patriotic consciousness in society, related to the state symbols and national values of Ukraine, is one of the key tasks of legislation in this field.

Keywords: *regulatory and legal support, national-patriotic education, identity, defense capability, national security.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.07>

УДК 37.014.5:378.4+316.6+32+321.7

Ольга Волянчук,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук, старший науковий співробітник НДЦ

«Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0000-0002-1606-7416; email: volyanyuk@ukr.net

Христина Притула,

студентка спеціальності «Політологія»,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0009-0008-0597-3422; email: kris.pritula05@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ І ПАТРІОТИЗМ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Стаття аналізує окремі виклики, які постають перед сучасною політикою у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в умовах війни. У центрі уваги студентська академічна мобільність, яка досі неоднозначно оцінюється в експертному середовищі, особливо в контексті патріотичного виховання. Виїзд за кордон мільйонів громадян України, в тому числі й молоді, посилює деякі упередження щодо актуальних завдань міжнародних програм обмінів студентів, наукових стажувань, навчальних практик тощо. Однак, поряд із іншими викликами і парадоксами демократії, це дуже конкретне право людини вільно здобувати знання й компетентності у відкритому світі цілком може сприяти зміцненню національної стійкості та громадянської культури.

Мета статті вбачається у необхідності окреслити: вплив академічної мобільності на громадянську свідомість і патріотизм; нормативне розуміння такої мобільності та політики громадянської ідентичності у чинному законодавстві України; тематичні аспекти міжнародних освітніх програм для молоді; рекомендації з подальшого посилення взаємозв'язку між потребами національної стійкості та сучасними запитами молодих людей на мобільність. У процесі написання статті використовувалися методи аналізу офіційних документів, порівняння даних соціологічних опитувань, системний і структурний підходи у вивченні різних програмних можливостей, які пропонуються сучасним студентам, а також їх співставлення з актуальними завданнями політики зміцнення національної стійкості та розвитку патріотизму в умовах війни.

Стратегічний і відповідальний підхід до розвитку громадянської свідомості та патріотичного виховання потребує сприятливої нормативно-правової бази та досвіду її ефективної імплементації. Підтримка молоді в паралельних умовах війни та подальшої глобалізації освітнього простору потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей політики: освітньої, культурної, інформаційної, безпекової, соціальної та інших.

Ключові слова: *громадянська свідомість, патріотичне виховання, академічна мобільність, «м'яка» сила політики, парадокси демократії, політика ідентичності, студентська молодь, глобалізація освітнього простору.*

Вступ. У сучасному світі розвиток громадянської свідомості та патріотизму, зокрема серед молоді стає ключовим аспектом забезпечення розвитку держави, суспільства, а в умовах війни такий напрям роботи є важливим у перспективі відбудови та відновлення національної економіки. Одним із важливих інструментів формування ціннісних основ сучасної демократичної політичної культури є мобільність людини, відкриті можливості подорожувати, вивчати світ, знайомитися з різними моделями державного устрою, політичними системами та ідеологіями. Зокрема програми студентської академічної

мобільності надають студентам можливість навчатися та здобувати досвід за кордоном. Проте, вплив цих програм на громадянську свідомість і патріотизм молодих людей викликає низку питань. З одного боку, участь у програмах академічної мобільності може сприяти розширенню світогляду студентів, підвищенню їхньої толерантності до інших культур і національностей, що є позитивним чинником у глобалізованому суспільстві та зміцненні демократичної стабільності. З іншого боку, існує занепокоєння, що тривале перебування за кордоном може пригнічувати національну ідентичність студентів, їхню прихильність до рідної країни, «розмивати» патріотичні наміри та ідеали, а відтак і посилити втрату кадрового потенціалу країни. Втім можемо зробити припущення, що поряд із іншими викликами і парадоксами демократії, це дуже конкретне право людини вільно здобувати знання й компетентності у відкритому світі лише сприятиме зміцненню національної стійкості та громадянської культури.

Виїзд мільйонів громадян України за кордон після нападу РФ на Україну негативно позначається на соціальному та економічному житті суспільства, але водночас створює виклики для дослідницьких, експертних і політичних кіл у пошуках подальших шляхів вибудовування ефективних комунікацій із такими громадянами, а також із тими, хто ще планує виїзд; і програми академічної мобільності могли би слугувати цьому напряму, зокрема у частині ефективної та відповідальної співпраці з молоддю. До того ж соціологічні дослідження поки дають досить неоднозначні прогнози з цього приводу, тож припускаємо цілком доречним розвиток спільних зусиль держави і громадськості у цій ніші. Наприклад, Центр економічної стратегії у серпні 2023 р., вивчаючи настрої українських біженців, констатував, що 63% громадян налаштовані повернутися додому, однак саме студенти та люди, які активно шукають роботу, менш схильні до такої думки, ніж ті, хто має високий дохід та старший за віком. На кілька місяців раніше, у травні 2023 р. аналітичний центр Cedos спільно з дослідницькою агенцією Info Sapiens опублікували дещо оптимістичніші результати опитувань: 76% молодих людей, які виїхали через війну за кордон, виявили бажання повернутись в Україну, при чому 64% саме до свого населеного пункту; 57% молоді за кордоном серед найважливіших цілей в житті зазначили «бути корисними Україні»; частка молоді, що займається волонтерством, зросла до 42%; не хоче виїжджати з України 66% молодих людей; молодь одностайно підтримує територіальну цілісність України, вступ до НАТО (80%) та ЄС (85%). Загалом йдеться про зростання патріотичних настроїв і громадянської активності молодих людей, водночас деякі експерти висловлюють протилежні оцінки, що лише додає актуальності обраній темі статті.

Наразі все ще обмежена кількість емпіричних досліджень, які би глибоко аналізували феномен настроїв молоді та їх налаштованість на академічну мобільність, особливо в контексті України та інших загрожених сучасними безпековими викликами країн, де формування національної ідентичності та патріотизму є надзвичайно важливим з огляду на історичні та політичні обставини. Відтак, основна проблема, яка постає перед нами, полягає в необхідності виявити та проаналізувати вплив програм студентської академічної мобільності на формування громадянської свідомості та патріотизму, а також знайти баланс між інтернаціоналізацією сучасної освіти та збереженням національної ідентичності серед молоді. У контексті актуальної політики громадянської ідентичності ця проблема також актуалізує пошук нових засобів, інструментів і технологій, що допоможуть максимально ефективно використовувати наявні освітні та наукові можливості, ресурси, які б наближали перемогу України.

Мета і завдання статті вбачаються у необхідності окреслити вплив академічної мобільності на громадянську свідомість і патріотизм, зокрема: описати нормативне розуміння такої мобільності, як і політики громадянської ідентичності у чинному законодавстві України; проаналізувати окремі аспекти студентських обмінів та зробити огляд освітніх програм, що пропонують міжнародну співпрацю для молоді; виявити тенденції та можливі рекомендації з подальшого посилення взаємозв'язку між потребами національної стійкості та сучасними запитами молодих людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації, що висвітлюють проблеми академічної мобільності, впливу відповідних програм на громадянську свідомість, національну стійкість і патріотизм, свідчать про актуальність цієї теми в науковому середовищі. Для західних дослідників питання обмінів студентів, як і ширша проблематика академічної мобільності, вже тривалий час осмислюється у контексті цілком політологічного визначення – «м'яка сила» політики (див. напр., Atkinson, 2010).

Для дослідників із України питання передусім привносилося через контекст євроінтеграційних прагнень (див. напр., Бухун, 2018; Зленко та ін., 2019; Мирончук, 2014), водночас щоразу підкреслювалася і ціннісно-культурна складова академічної мобільності. Перед викликами повномасштабної та затяжної війни, а також із прийняттям Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) чимало дослідників суттєво розширюють рамку розуміння сучасного освітнього процесу, зокрема акумулюють зусилля на розвиток відповідних наукових категорій і підходів у контексті безпекових питань (див. напр., Малечко, 2024; Сіра, Чупрій, 2023; Волянчук, 2024).

Розвиток програм студентської академічної мобільності відіграє значиму роль у формуванні громадянської свідомості, демократичної політичної культури, патріотизму серед студентів, однак, нерідко і вже тривалий час у дослідженнях трапляються й інші позиції, що вказують на можливі труднощі на цьому шляху: *по-перше*, фінансові обмеження значно ускладнюють участь українських студентів у таких програмах, адже більшість поїздок за кордон фінансуються за рахунок коштів батьків, спонсорів або міжнародних благодійних організацій, натомість державне або університетське фінансування становить менше 10%; *по-друге*, на фоні співставлення вітчизняного та міжнародного досвіду достатньо негативно впливають на мотивацію навчання студентів внутрішні та зовнішні проблеми закладів освіти, коли дипломи часто розглядаються як формальне підтвердження, а не як доказ професійної кваліфікації, а відтак посилюється й формальне ставлення студентів до навчання, що негативно впливає на якість освіти та готовність до академічної мобільності (Федорова, 2012, с. 141). Втім окреслене вище, на наш погляд, загалом не стільки свідчить про труднощі академічної мобільності, скільки спонукає розвивати здібності та мотивацію до навчання ще з раннього віку, поєднувати можливості формальної та неформальної освіти, активніше використовувати індивідуальну освітню траєкторію, долати поширені стереотипи про зміст і мету сучасного закладу освіти, раціональніше використовувати освітні ресурси тощо. Наразі системні труднощі, ускладнені досвідом війни, зобов'язують до комплексних підходів, загальнонаціональної консолідації довкола ефективних реформ, зокрема збереження кращих освітніх традицій та забезпечення прав учасників освітнього процесу, в тому числі й принципу академічної мобільності.

Методи дослідження. У процесі написання статті використовувалися методи аналізу офіційних документів, зокрема нормативно-правова база України. Порівняння суперечливих даних соціологічних опитувань дозволило зробити деякі проміжні висновки про настрої сучасної молоді, їх громадянську позицію та активність. Системний і структурований підходи важливі при вивченні різних програмних можливостей, які пропонуються сучасним студентам, а також їх співставлення з актуальними завданнями політики зміцнення національної стійкості та розвитку патріотизму в умовах війни.

Результати та дискусії. У сучасному світі студентська академічна мобільність відіграє не останню роль у розвитку освіти, виховання, культури, оскільки можливість навчатися за кордоном, здобувати новий досвід і знайомитись із іншими традиціями та новаціями сприяє розвитку молоді. Також міжнародний досвід потенційно має великий вплив на формування патріотичних почуттів і громадянської свідомості, адже перебування в незвичному середовищі нерідко спонукає і до активнішого залучення в суспільне життя країни перебування, і до посилення та проявлення національної ідентичності як культури, що вирізняє та презентує людину з-поміж інших. Важливість цього питання полягає в розумінні того, як молодь інтегрується в міжнародне середовище, при цьому зберігаючи любов до своєї

країни, і як держава та інші суб'єкти політики можуть сприяти максимально ефективному використанню такого досвіду в контексті актуальних запитів політики національної ідентичності. Досвід з-за кордону потенційно може сприяти розвитку свідомих і відповідальних громадян, які будуть здатні змінювати наше суспільство на краще.

Відзначимо, що принцип академічної мобільності закладений у національному законодавстві, захищається та обґрунтовується як «можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами»; загалом уся Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, запроваджена в Україні, покликана сприяти академічній мобільності здобувачів вищої освіти, а тим з них, які реалізують таку мобільність, протягом навчання / стажування / здійснення наукової діяльності в іншому закладі чи установі гарантується збереження місця навчання та виплата стипендії (Закон, 2014).

Детальніше про особливості відповідного права громадян України можна почерпнути у Постанові Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність (2015). Там зокрема вказується, що цілями академічної мобільності є поряд із тривалий час декларованими потребами (модернізації системи освіти, цифровізації навчання та управління, підвищення якості освіти та ефективності наукових досліджень, підвищення конкурентоспроможності освітньо-наукової спільноти, розвитку професійних навичок та особистісних якостей учасників академічної мобільності, поглиблення співробітництва з міжнародними партнерами), також і досить виразна у контексті політики національної ідентичності необхідність підтримки соціальних і культурних зв'язків із іншими країнами, а також інтеграції України в європейський освітній та науковий простір обмін передовими практиками та досвідом у сферах освіти і науки. Ще виразніше ця думка звучить при конкретизації завдань учасників академічної мобільності – серед інших там окреслюється необхідність «популяризації української мови, культури, поглиблення знань про культуру інших країн» (Постанова, 2015).

У практиці імплементації та реалізації такого права на академічну мобільність, природно, виникає низка особливостей і труднощів. Законодавчо підтримуються різні форми та тривалість академічної мобільності. Наприклад, той, хто здобуває освітній ступінь фахового молодшого бакалавра / бакалавра / магістра може також здійснювати практику чи навчання за відповідними освітніми програмами академічної мобільності, навчально-наукове, наукове та/або мовне стажування, брати участь у семінарах, конференціях, публікуватися в межах певної галузі знань тощо. У статті, для прикладу, проаналізуємо лише декілька освітніх програм, при цьому усвідомлюючи перспективи подальших досліджень у світлі різноманіття сучасних форм академічної мобільності.

Серед освітніх програм, що спрямовані на посилення міжнародної співпраці та підвищення мобільності серед учасників освітнього процесу, дослідники вже досить тривалий час найчастіше згадують такі: програми «Socrates», «Молодь» (Youth Programme), «Tempus», «Erasmusmundus», «Акція Жан Моне – Розуміння Європейської Інтеграції», «Люди», «Invisible University For Ukraine», «Horizon 2020» тощо (Мирончук, 2014). Деякі з цих програм розглянемо детальніше, слідом за авторами, які вже вивчали це питання раніше, але з акцентом на сучасні потреби громадянської освіти та патріотичного виховання.

Зокрема, увагу дослідників вже традиційно привертає програма «Erasmus+», адже це програма ЄС спрямована на кваліфіковану підготовку молоді, на розвиток спорту: 1) її учасниками можуть стати студенти, дослідники, працівники закладів вищої освіти, організації; 2) серед партнерів програми Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Україна; 3) серед напрямків діяльності – навчальна мобільність, стажування за кордоном, мобільність і студентів, і працівників із системи вищої освіти; 4) серед можливостей для студентів найчастіше користуються попитом подачі заявок на стипендію задля отримання диплома магістра чи доктора за однією зі спільних програм, навчання принаймні у двох університетах та отримання спільного або подвійного диплому по завершенню навчання,

подання заявки на грант про короткотермінову кредитну мобільність для рівнів бакалавра, магістра, аспіранта, за якою можливо провести частину періоду навчання та отримати кредити, які зарахуються у національному закладі (Зленко та ін., 2019, с. 59-60). Тобто бачимо досить широкий спектр можливостей, який одночасно може зацікавити і студентів, і викладачів, сприяти їх співпраці та спільному розвитку освітніх цілей. Цей досвід може збагатити учасників освітнього процесу одразу з різних вікових категорій, сприяти ціннісному обміну, розвитку спільних поведінкових практик, написанню спільних проєктів, їх реалізації у вигляді публікаційної діяльності, наукових конференцій, навчальних аудиторій, майстер-класів та багатьом іншим напрямам, зокрема й тим, що визначають громадянський світогляд учасників.

Програму «Horizon 2020» дослідники називають найбільшою програмою і пріоритетним напрямком ЄС, що спрямовується на дослідження, інновації, а вирізняється за такими особливостями: 1) підтримується політичними лідерами Європи, членами Європейського парламенту, які вважають дослідження інвестиціями в майбутнє; 2) серед напрямів діяльності програми: наука, технології, промислове лідерство, соціальні проблеми, поширення передового досвіду та розширення участі, наука про суспільство та для суспільства, європейський інститут інновацій та технологій; 3) серед актуальних сфер досліджень – здоров'я, фінансування дослідників, міжнародна співпраця, соціальні та гуманітарні науки, медіа, суспільство, інформаційно-комунікаційні технології та інновації (Зленко та ін., 2019, с. 59-60). Програма завершилася, але стала основою для наступної – семирічної рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт Європа», важливого елемента довгострокової фінансової програми ЄС. У згаданому переліку програми увагу заслуговують різні тематики, які одночасно є дуже важливими у контексті сучасних викликів і для національно-патріотичного, і для громадсько-патріотичного та духовно-морального виховання молоді. Чинне законодавство країни розрізняє ці складові, в т.ч. і військово-патріотичне виховання, однак наскрізна ідея громадянської освіти й національної стійкості зобов'язує комплексно осмислювати проблематику та використовувати максимально доступні ресурси для досягнення поставлених цілей в умовах війни.

Дослідники програм академічної мобільності також вже традиційно вирізняють програму Жана Моне, яка водночас є частиною нової програми ЄС «Еразмус+» та вирізняється: 1) спрямованістю на активізацію дискурсу про євроінтеграцію та сприяння вдосконалення євроінтеграційних студій; 2) є відтак особливо важливою у світлі євроінтеграційних прагнень України: з 2001 р. наша країна бере участь у цій програмі, а у 2014 р. відбувся перший конкурс проєктів у рамках трансформованої програми; 3) серед основних видів діяльності: викладання й дослідження, дебати між науковими колами, студентські академічні обміни, підтримка діяльності організацій або асоціацій, надання окремим закладам операційних грантів, підтримка розробки та викладання курсів, навчальних програм, які присвячені ЄС та тематиці європейських інтеграційних процесів, заснування та протекція діяльності ресурсних центрів на базі університетів, сприяння співробітництва між національними дослідницькими колективами та активізація євроінтеграційного дискурсу шляхом проведення різноманітних академічних заходів, наприклад, конференцій, семінарів, круглих столів, літніх шкіл тощо (Зленко та ін., 2019, с. 61-62). Бачимо приклад досить предметної програми, яка звужує тематичний простір і водночас дуже чітко відповідає зовнішньополітичному курсу України, сприяє розв'язанню практичних завдань суспільно-політичного життя, а відтак розвиває прикладний зміст сучасної громадянської та політичної освіти.

Для прикладу розглянемо також програму «Invisible University», адже її називають унікальною ініціативою, спрямованою на розвиток міждисциплінарних досліджень та академічного обміну, що підтримується провідними освітніми та науковими установами, які визнають важливість інноваційного підходу до освіти як інвестиції в майбутнє: 1) серед напрямів діяльності – наукові дослідження, міждисциплінарні семінари, розвиток критичного мислення, поширення передового досвіду, залучення широкого кола учасників

академічного дискурсу, інтеграція сучасних підходів до навчання; 2) актуальні сфери досліджень – гуманітарні науки, міжнародна співпраця, медіа та комунікації, соціальні науки, дослідження суспільства та культури, інноваційні методи навчання та викладання; 3) зосереджується пріоритетно на академічних мережах і дистанційних платформах для обміну досвідом та знаннями серед науковців, студентів, інших професіоналів з різних куточків світу, водночас підтримує організацію літніх шкіл, воркшопів, наукових конференцій, панельних дискусій та інших заходів, які сприяють поглибленню співпраці між учасниками та розширенню їх професійних горизонтів (Invisible university for Ukraine). Цей приклад є дуже показовим саме з огляду на максимально ефективне та відповідальне використання сучасних дистанційних можливостей комунікації, які водночас можуть досить продуктивно допомагати вирішувати поставлені освітні завдання, зближувати представників різних культур, незважаючи на географічні відстані та/чи інші обставини, і при цьому вносити значний результат у довгостроковий розвиток демократії в усьому світі.

Огляд окремих програм академічної мобільності безумовно не розкриває усіх тенденцій такої сфери, але водночас допомагає з'ясувати деякі з них, а також запропонувати можливості подальшої інтеграції цих і подібних програм у систему сучасної демократичної, громадянської освіти та патріотичного виховання. Реалізуємо такий задум також із опорою на вже існуючі напрацювання в цій тематиці. Наприклад, дослідження теми навчального обміну студентами, показують, що такі програми можуть мати як *конструктивні наслідки*, містити *ресурс стійкості та стабільності* (студенти повертаючись додому, мають більше мотивації, склали позитивну думку про країну, в якій перебували, а також прагнуть застосувати здобуті знання для розвитку своєї країни; зокрема США використовують такі програми обміну як стратегію для просування демократії та зміцнення національної й міжнародної безпеки, адже, приміром, запрошення до освітніх ініціатив студентів з Ірану сприяє відкритому спілкуванню в неспокійний час, допомагає просувати реформаторські рухи тощо), так і деякі *ризиків та деструктивні наслідки* (пов'язані з імовірністю проникнення шпигунів, терористів, однак загальна користь від таких програм все ж перевершує потенційні загрози) (Atkinson, 2010, p. 2-4). Освітні обміни створюють можливості для міжкультурного діалогу, щоб глибше розуміти різноманітність традицій. Це сприяє побудові мостів між народами та зменшує культурні бар'єри; студенти, які беруть участь у програмах можуть отримати не лише академічні знання, а ще й спілкування та розвиток, вони навчаються цінувати різноманітність, толерантність, що є важливими елементами демократичного суспільства. У довгостроковій перспективі такі обміни сприяють формуванню свідомих громадян, які відповідно можуть сприяти миру та стабільності у світі, незважаючи на ймовірні *безпекові ризиків*.

Програми студентських обмінів мають значний вплив також і на особистісний розвиток студентів, зокрема на їхню громадську свідомість, культуру політичної участі, патріотичну самореалізацію. Проживання в іншій країні та інтеграція в нове культурне середовище допомагає студентам розширити світогляд. Вони знайомляться з різними системами управління, менеджменту, соціальними нормами, культурними традиціями, що дозволяє працювати з власним критичним мисленням, краще розуміти глобальні проблеми та по-новому шукати їх вирішення. Взаємодія з іншими культурами та націями сприяє формуванню почуття *соціальної та громадсько-політичної відповідальності*. Молодь стає усвідомленішою щодо активної участі в громадському житті, підтримці соціальних ініціатив, міжнародних комунікацій, глобальних рухів тощо.

Дослідники спостерігають, що нерідко саме за посередництва навчання свідома студентська молодь обирає активну громадянську позицію, а відтак і участь в суспільно-політичному житті, членство в громадських організаціях, волонтерстві, що стимулює розвиток громадського і культурного процесу, при чому значення академічної мобільності вбачається в можливості отримати певний обсяг спеціальних знань професійної спрямованості, поспілкуватись із громадянами інших країн та відтак мати змогу розширити коло не лише своїх знань, компетентностей, а й контактів, активного спілкування тощо

(Бухун, 2018). Участь у програмах обмінів студентів суттєво впливає на громадянську активність студентів, даючи їм можливість отримати унікальний досвід, який сприяє активнішому залученню в суспільне життя. Учасники таких програм повертаються з новими знаннями, поглядами, навичками та мотивацією для здійснення позитивних змін у своїх громадах. Освіченість і зміна поглядів у питанні глобальних проблем і методах їх вирішення, підштовхує їх брати участь у громадських ініціативах і проєктах, спрямованих на сприяння розвитку суспільства. Отриманий за кордоном досвід допомагає студентам краще розуміти значимість громадянської активності та демократії, що підсилює бажання зробити внесок у розвиток своєї країни та підтримку демократичних змін.

Студенти, які повертаються з міжнародних програм обміну часто здобувають навички та мають ідеї для створення власних громадських проєктів або волонтерських ініціатив. До прикладу, вони можуть започаткувати проєкт чи організацію, спрямовану на певну соціальну проблему або потребу в місцевій спільноті. Часто фонди, які організують програми мобільності, надають гранти чи стипендії на реалізацію проєктів, створених за ініціативою студентів, особливо якщо політична ситуація в країні нестабільна. Це допомагає громадянському суспільству розвиватись навіть за складних умов.

Взаєморозуміння – ще одна не одразу очевидна цінність, важлива для становлення й розвитку сучасного громадянина, і яку також формуємо на програмах академічних обмінів. Зокрема чимало дослідників академічної мобільності відмітили, що паралельно зі здобуттям професійних знань студент визначає важливість оволодіння мовою та встановлення зв'язків із місцевими мешканцями як своєрідну умову, при чому такий підхід сприяє формуванню кроскультурної комунікації, де вивчається не лише мова, але й навички активного спілкування з представниками місцевої громади; ці навички засвоюються у реальних ситуаціях, що відтак поглиблює розуміння культури та традицій країни, налагоджує взаєморозуміння з місцевим населенням, сприяє зміцненню міжкультурних зв'язків, розвитку особистості (Федорова, 2012, с. 142). Проживання в мультикультурному середовищі сприяє розвитку толерантності та поваги до інших культур і традицій, що допомагає студентам стати *відкритішими* до різноманіття, уникати упереджень, підтримувати загальнолюдські цінності. Таке практичне прийняття «іншого» як рівного, побудоване на вивченні та розумінні специфіки інших культур, не розвиває національної свідомості, а часто ще й дозволяє зрозуміти її переваги та можливі напрямки для збереження й розвитку, а також для подальшого просування у світі.

Програми студентських обмінів можуть *сприяти українському патріотизму та ідентичності* шляхом організації різних заходів та ініціатив, при чому згадуючи про цей аспект сучасні дослідники мають на увазі дуже конкретні заходи політики національної ідентичності, наприклад: інструментарій культурних обмінів; організацію культурних вечорів, зустрічей з експертами, що розповідатимуть про українську історію та традиції; заохочення до участі студентів у проєктах та заходах, що підтримують Україну та її культурні цінності; волонтерські акції з підтримки українських громад за кордоном, участь у культурних заходах, організація днів культури, на яких студенти можуть розповісти про свою країну тощо (Малечко, 2024, с. 222-223).

Популярною практикою є додавання організаторами у програми обміну освітніх модулів і сесій, присвячених українській культурі, історії та її сучасному життю. Це допомагає студентам отримати глибше розуміння України та її внесок в світову культуру. Важливим аспектом є партнерство з українськими установами та організаціями, що може забезпечити підтримку для спільної реалізації проєктів, спрямованих на підтримку українського патріотизму та ідентичності, забезпечити студентам можливість глибше вивчати й розуміти українське суспільство.

Таким чином, осмислюючи програми академічної мобільності, все більше дослідників сходяться на думці, що ці програми загалом сприяють не лише підвищенню рівня освіти, але й формуванню серед молоді почуття патріотизму, громадянської відповідальності, глибшому усвідомленню цінності своєї національної ідентичності, коли учасники освітнього процесу

отримують можливість побачити інші країни, зрозуміти їхні культури, порівняти з власною; при чому запровадження програм академічної мобільності в закладах вищої освіти України може охоплювати *кілька важливих напрямів роботи*: створення інформаційної бази даних про університети та програми міжнародної мобільності, розробка веб-сторінок для відображення процесів у консорціумах, інтернаціоналізація навчальних планів, створення системи кураторства для підтримки студентів, організація служб адаптації в новому середовищі, забезпечення підготовки студентів до навчання за кордоном через спеціальні курси, конференції та тренінги, відкриття філій міжнародних університетів для обміну студентами, створення системи підвищення кваліфікації та перепідготовки для викладачів, яка підтримує принцип «освіта через усе життя» (Федорова, 2012, с. 142).

Перебуваючи за кордоном, студенти часто переживають *посилене почуття національної ідентичності*, деяку ностальгію за батьківщиною. Це усвідомлення своєї культурної спадщини, історії та мови, що сприяє формуванню глибокого почуття гордості за свою країну. Учасники освітнього процесу, які повертаються з навчання за кордоном, привносять зі собою нові знання та навички, які можуть бути використані для розвитку їхньої рідної країни. Вони часто стають ініціаторами позитивних змін у своїх громадах, сприяючи розвитку різних соціальних, економічних, а згодом і політичних проєктів. Проживання за кордоном вимагає від студентів бути *самостійними* та відповідальними. Вони навчаються вирішувати проблеми, *приймати рішення* та адаптуватися до нових умов, що сприяє їхньому особистісному зростанню. Перебуваючи в іншомовному середовищі, студенти розвивають свої *комунікаційні навички* ефективно спілкуватися, як вербально, так і не вербально, що є важливим для їхнього майбутнього професійного та особистого життя. Нові культурні та освітні досвіди стимулюють розвиток *креативності та інноваційного* мислення. Це вміння мислити поза рамками, що дозволяє генерувати нові ідеї та підходи до вирішення проблем.

Висновки. Відповідальний підхід до розвитку громадянської свідомості та патріотичного виховання на фоні глобалізації освітнього простору передбачає наявність сприятливих нормативно-правової бази та досвіду її імплементації, а також відповідних зовнішніх та внутрішніх умов розвитку. Умови війни наносять суттєвої шкоди усім без винятку сферам життя українського суспільства, однак політика як мистецтво можливого має навіть за таких обставин шукати ресурси для підтримки національної стійкості та балансу інтересів. Вочевидь підтримка молоді сьогодні потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей політики: освітньої, культурної, інформаційної, безпекової, соціальної та інших.

Законодавством України загалом підкреслюється вже не просто можливість, а відповідне право учасників освітнього процесу на академічну мобільність. Держава сприяє узгодженню Національної рамки кваліфікацій з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти для забезпечення академічної та професійної мобільності та навчання протягом життя, як і співпраці з Європейською мережею національних центрів інформації про академічну мобільність та визнання. Для закладів вищої освіти серед основних напрямів міжнародного співробітництва названо багатоскладове сприяння академічній мобільності усіх учасників освітнього процесу, участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну студентами, аспірантами, докторантами, педагогічними, науково-педагогічними, науковими працівниками тощо (Закон, 2014).

Програми академічної мобільності, які користуються попитом серед українських студентів і проаналізовані в цій статті, характеризуються такими особливостями: 1) відповідають конституційно закріпленому зовнішньополітичному курсу України; 2) різні за тематичним спрямуванням, однак найчастіше містять у собі одну зі складових – національно-патріотичного, громадянського, духовно-морального виховання молоді; 3) відрізняються за формами участі, та досить часто передбачають участь і студентів, і викладачів, що може сприяти ціннісному обміну між поколіннями, розвитку не тільки освітніх цілей, але й традицій, громадянського світогляду учасників; 4) використовують сучасні технології, дистанційні канали комунікації, які можуть зближувати представників

різних культур, розвивати демократію в усьому світі, незважаючи на географічні відстані та/чи інші складні обставини; 5) демонструють «м'яку силу» зовнішньої політики західних держав, але при цьому свідомі викликів і загроз національній та громадянській ідентичності українців, що зазнають російської агресії.

Ми можемо побачити значний потенціал програм студентської академічної мобільності у впливі на громадянську свідомість, патріотизм, їх потенційно вагоме місце у структурі політики національної ідентичності та стійкості. Зазначені програми не лише сприяють розвитку культурного обміну та розширенню освітнього досвіду студентів, але й допомагають у формуванні почуття національної самосвідомості. Навіть ті окремі ініціативи, що описані у цій статті, вказують на досить широкий спектр заходів, які спрямовуються на сприяння українській ідентичності та культурному обміну. Включення у програми освітніх модулів та сесій, присвячених українській культурі, дозволяє студентам отримати глибше розуміння історії та сучасного життя України. Загалом, ініціативи з розвитку академічної мобільності закладів освіти України, які спрямовані на підтримку патріотизму та ідентичності, мають потенціал не лише підвищувати рівень освіти, але й сприяти формуванню почуття громадянської відповідальності серед студентів.

Водночас згадані програми не вичерпують всього обсягу та вимірів проблематики, а детальніше знайомство зі статичними даними, звітами та іншими матеріалами з окресленого питання дозволить у майбутньому розширити горизонти дослідження академічної мобільності як частини політики національної та громадянської ідентичності, а також розвитку стійкості в умовах війни.

Використані джерела:

1. Аналітичний центр Cedos, дослідницька агенція Info Sapiens. Вплив війни на молодь в Україні: дослідження. 02.05.2023. <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>
2. Бухун, А. (2018). Громадянська позиція студентської молоді у контексті євроінтеграційних освітніх змін. *Українська професійна освіта*. № 2. С. 21–27.
3. Воляннюк, О. (2024). Функції політик пам'яті та ідентичності в умовах війни. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.)*. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, С. 37-39.
4. Закон України Про вищу освіту : від 01.07.2014 № 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
5. Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : від 13.12.2022 № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>
6. Зленко, А., Ісайкіна, О., Ісайкіна, О. (2019). Академічна мобільність як невід'ємна складова інтеграції України до сучасного європейського суспільства знань. *Society. Document. Communication*. № 6/2. С. 56–76.
7. Малечко, Т. А., Бублей, Ю. А. (2024). Збереження та зміцнення національної ідентичності та патріотизму: сучасний вектор. *Українські студії в європейському контексті*. № 8. С. 218–224.
8. Мирончук, Н.М. (2014). Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий освітній простір. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. праць / за ред. С.С. Вітвицької. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 20–24.
9. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність; Порядок від 12.08.2015 № 579. <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2015-%D0%BF>
10. Федорова, І. І., Трофименко, Я. В. (2012). Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору. *Вісник НТУУ «КПІ»*. № 2. С. 139–144.
11. Центр економічної стратегії. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. 29.08.2023. 120 с. <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/>
12. Чупрій, Л. В., & Сіра, О. В. (2023). Розвиток сфери національно-патріотичного виховання в умовах децентралізації та євроатлантичної інтеграції України. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, (12), 134–149. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292409>
13. Atkinson, C.(2010). Does soft power matter? A comparative analysis of student exchange programs 1980 – 2006. *Foreign Policy Analysis*. Vol. 6, no. 1. P. 1–22.
14. Invisible university for Ukraine. *Central European University*. <https://www.ceu.edu/non-degree/Invisible-University>

References:

1. Analitичnyi tsentr Cedoss, doslidnytska ahentsiia Info Sapiens. Vplyv viiny na molod v Ukraini: doslidzhennia [The impact of war on youth in Ukraine: a study]. 02.05.2023. <https://cedos.org.ua/researches/vplyv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>. [in Ukrainian].
2. Bukhun, A. (2018). Hromadianska pozytsiia studentskoi molodi u konteksti yevrointehratsiinykh osvitykh zmin [Civic position of student youth in the context of European integration educational changes]. *Ukrainska profesiina osvita*. № 2. S. 21–27. [in Ukrainian].
3. Volianiuk, O. (2024) Funktsii polityk pamiaty ta identychnosti v umovakh viiny [The functions of politics of memory and identity in conditions of war]. *Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen : zbirnyk materialiv Mizhnarod. nauk. konf. / za zah. red. P. V. Horinova ; Navchalno-naukovyi instytut prava ta politolohii UDU imeni Mykhaila Drahomanova (m. Kyiv, 23 kvitnia 2024 r.). Kyiv : Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova*, S. 37-39. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu [On higher education] : vid 01.07.2014 № 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [About the main principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity] : vid 13.12.2022 № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>. [in Ukrainian].
6. Zlenko, A., Isaikina, O., Isaikina, O. (2010). Akademichna mobilnist yak nevidiemna skladova intehratsii Ukrainy do suchasnoho yevropeiskoho suspilstva znan [Academic mobility as an integral component of Ukraine's integration into the modern European knowledge society]. *Society. Document. Communication*. 2019. № 6/2. S. 56–76. [in Ukrainian].
7. Malechko, T. A., Bublei, Yu. A. (2024). Zberezhennia ta zmitsnennia natsionalnoi identychnosti ta patriotyzmu: suchasnyi vector [Preservation and strengthening of national identity and patriotism: a modern vector]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti*. № 8. S. 218–224. [in Ukrainian].
8. Myronchuk, N. M. (2014). Akademichna mobilnist yak faktor intehratsii Ukrainy u svitovyi osvityi prostir. [Academic mobility as a factor of Ukraine's integration into the world educational space]. *Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom: zb. nauk. prats / za red. S.S. Vitvytskoi*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, S. 20–24. [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii prava na akademichnu mobilnist [On the approval of the Procedure for the implementation of the right to academic mobility]; Poriadok vid 12.08.2015 № 579. <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].
10. Fedorova, I. I., Trofymenko, Ya. V. (2012). Akademichna mobilnist ukrainskykh studentiv suchasnoho osvitynoho prostoru [Academic mobility of Ukrainian students in the modern educational space]. *Visnyk NTUU «KPI»*. № 2. S. 139–144. [in Ukrainian].
11. Tsentr ekonomichnoi stratehii. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them? Final report]. 29.08.2023. 120 s. <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report>. [in Ukrainian].
12. Chuprii, L. V., & Sira, O. V. (2023). Rozvytok sfery natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v umovakh detsentralizatsii ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Development of the sphere of national-patriotic education in the conditions of decentralization and Euro-Atlantic integration of Ukraine]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, (12), 134–149. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292409>. [in Ukrainian].
13. Atkinson, C. (2010). Does soft power matter? A comparative analysis of student exchange programs 1980 – 2006. *Foreign Policy Analysis*. Vol. 6, no. 1. P. 1–22.
14. Invisible university for Ukraine. Central European University. URL: <https://www.ceu.edu/non-degree/Invisible-University> (date of access: 31.05.2024).

Olha Volianiuk,

*Candidate of Political Science, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Khrystyna Prytula,

*Student majoring in «Political Science»,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Civic Consciousness And Patriotism Of Youth In The Context Of Academic Mobility

The article analyzes some of the challenges facing modern politics in the field of establishing Ukrainian national and civil identity in war conditions. The focus is on student academic mobility, which is still ambiguously assessed in the expert environment, especially in the context of patriotic education. The departure abroad of millions of Ukrainian citizens, including young people, reinforces some prejudices about the actual tasks of international student exchange programs, scientific internships, educational practices, etc. However, along with other challenges and paradoxes of democracy, this very specific human right to freely acquire knowledge and competence in the open world may well contribute to strengthening national stability and civic culture.

The aim of the article is to outline the following: the impact of academic mobility on civic awareness and patriotism; the normative understanding of such mobility and the policies of civic identity in the current legislation of Ukraine; specific aspects of international educational programs for youth; recommendations for further strengthening the relationship between the needs of national resilience and the modern demands of young people for mobility. The writing process involved methods such as the analysis of official documents, comparison of sociological survey data, systematic and structured approaches in studying various program opportunities available to contemporary students, as well as their alignment with the current objectives of policies aimed at strengthening national resilience and fostering patriotism in the context of war.

A strategic and responsible approach to the development of civic consciousness and patriotic education requires a favorable regulatory framework and experience in its effective implementation. Supporting young people in parallel conditions of war and further globalization of the educational space requires uniting the efforts of specialists in various fields of politics: educational, cultural, informational, security, social and others.

Keywords: *civic consciousness, patriotic education, academic mobility, "soft" power of politics, paradoxes of democracy, identity politics, student youth, globalization of educational space.*